

ANNE KLARA BOM

H.C. Andersen
som kulturelt ikon

H.C. Andersen
som
kulturelt
ikon

H.C. Andersen
som
kulturelt
ikon

ANNE KLARA BOM

H.C. Andersen som kulturelt ikon

© forfatteren og Aarhus Universitetsforlag 2020

Omslag, tilrettelægning og sats: Jørgen Sparre

Forsideillustration: Bjarke Regn Svendsen: H.C. Andersen, 2013

© Bjarke Regn Svendsen. Privateje

Forlagsredaktion: Henrik Jensen

Bogen er sat med Minion Pro

E-bogsproduktion: Narayana Press

ISBN 978 87 7219 446 2

Aarhus Universitetsforlag

unipress.dk

Bogen er udgivet med støtte fra:

H.C. Andersen Centret

ved Syddansk Universitet

Landsdommer V. Gieses Legat

Denne bog er beskyttet i medfør

af gældende dansk lov om ophavsret.

Kopiering til undervisningsbrug må kun ske

efter aftale med Copydan Tekst & Node.

Indhold

Forord 7

H.C. Andersen i kulturanalysen | 9

Det rejsende ikon | 15

Ikon og omverden | 23

Religiøse, semiotiske og digitale ikoner | 25

Designikoner: mennesker og genstande | 37

Ikoniske brands som kulturelle ikoner | 42

Hvad er et kulturelt ikon? | 47

H.C. Andersen som --- | 51

Myter i kulturanalyser | 53

H.C. Andersen og hans samtids kritiske omverden | 58

Geni eller overvurderet? | 61

Ukorrekt eller andersensk? | 68

H.C. Andersen som Æventyrdigter | 78

H.C. Andersen som national identitetsmyte | 89

Kulturarv som proces | 91

Myter om H.C. Andersens personlighed | 93

H.C. Andersen som seksuel afviger | 94

H.C. Andersen som ”mønsterbryder” | 101

Eventyrdigteren H.C. Andersen | 112

H.C. Andersen som digter for børn | 116

H.C. Andersen som dansk kultur(arv) | 125

H.C. Andersen som monument | 132

2005: Join the worldwide celebration | 140

Ikon-byen: H.C. Andersens Odense | 155

Den lille Havfrue i Shanghai | 174

H.C. Andersen som kanon | 189

Når kanon fastfryser kultur | 190

H.C. Andersen som nationalpolitisk allegori | 194

H.C. Andersen som obligatorisk dansk litteratur | 200

 Kanon i brug: H.C. Andersen i danskundervisning | 204

 Et alternativ: H.C. Andersen og filosofi i skolen | 209

H.C. Andersen som kanonisk kultur | 217

 Kanon i brug: H.C. Andersen i indfødsrets- og medborgerskabsprøver | 222

 Et alternativ: H.C. Andersens eventyr i demokratisk debat | 225

H.C. Andersen i det kulturelle fælles | 233

Litteratur | 240

Forord

Et kulturelt ikon er en figur, der danner forbindelser til omverdenen. Denne omverden placerer ikonet i en metonymisk funktion, hvor det kommer til at stå for værdier og overbevisninger, som mange mennesker betragter som fælles. Det kulturelle ikon repræsenterer grupper og formidler narrativer, der er funderet i andet og mere end ikonet alene. Sådan et kulturelt ikon er H.C. Andersen. I Danmark er nationale narrativer blevet knyttet til ham i mere end et århundrede, og hans unikke status fremhæves, når vi refererer til noget som ”H.C. Andersen-agtigt”, eller når vi beskriver en histories forløb som ”fjeren, der blev til fem høns”. Andersen er en del af danskeres kollektive bevidsthed, og kulturhistorier om, hvordan det gik til, at han blev et nationalt ikon, og hvordan han er blevet brugt og bruges som referencepunkt i det forestillede fællesskab, der er Danmark, er derfor også en historie om, hvordan danskere bruger materiel og immateriel kulturarv. Den slags historier rummer et potentiale til at rette blikket mod, hvordan kulturarvselementer kan sættes i spil på nye, demokratiske måder i fremtiden, hvor arven ikke bliver brugt til at lukke, men til at åbne fællesskaber for andre. Det er denne H.C. Andersens kulturhistorie, som jeg fortæller i denne bog.

Jeg har fået mange gode råd og meget konstruktiv feedback og vejledning i mit arbejde med bogen. Jeg vil gerne sige tusind tak til min kollega ved Kulturstudier ved Syddansk Universitet, professor Anne Scott Sørensen, som har læst manuskriptet igennem og ledt mig videre med sine gode råd, når jeg havde brug for det. Min redaktør ved Aarhus Universitetsforlag og den anonyme peer reviewer har også været særdeles vigtige for mig i mit arbejde med at færdiggøre bogen. Til sidst vil jeg rette en personlig tak til min far og til Torsten, fordi I på hver jeres måde og fra jeres forskellige hjørner af min verden har mindet mig om, at jeg var den rigtige til at skrive denne bog, og at den nok skulle ende med at blive både færdig og god.

H.C. Andersen i kulturanalysen

H.C. Andersen er én, man fortæller historier om. Han er en del af den kollektive bevidsthed i mange forskellige kulturelle sammenhænge verden over, og i særdeleshed i Danmark. Andersens status og arven efter ham opretholdes dynamisk af både samfundsinstitutioner og almindelige mennesker. Den institutionelle opretholdelse foregår, når hans værker placeres på kanon, når han er et obligatorisk emne i undervisningssammenhænge, når han bruges som politisk magtmiddel, når han gøres til forskningsemne, og når versioner af ham og hans værker vises frem i museale sammenhænge. Disse institutionelle rammesætninger af H.C. Andersen fungerer i kraft af, at hans status samtidig bekræftes og reproduceres i hverdagslige sammenhænge, når de samlede eventyr ligger blandt dåbsgaver, når børn lærer, hvad det vil sige at føle sig som en grim ælling, og når Andersens kendte eventyrfigurer vinkles og forstærkes i populærkulturelle versioner. H.C. Andersen er dermed en form for erindringsobjekt, et transitivt medie, som mennesker sammen husker og glemmer igennem. Et objekt, der som en etableret del af en materiel og immateriel kulturarv bringes til anvendelse på forskellige niveauer som social lim, som et samlingspunkt i et dansk forestillet fællesskab. Indlejret i denne kulturelt sammenflettende funktion findes også en adskillende dimension: Når fællesskaber bindes sammen, foregår det i processer, hvor det, der opleves som fælles kendetegn og overbevisninger, fremhæves og sættes i forhold og modsætning til fællesskabets forestillinger om andre. H.C. Andersens danske kulturhistorie rummer mange fortællinger om, hvordan han gennem tiden er blevet tildelt sådanne afgrænsede og afgrænsende betydninger og værdier.

For at kunne fortælle historier om og gennem Andersen er det en forudsætning, at det er klart, hvilken H.C. Andersen der fortælles om.

Det foregår ved, at sætningen ”H.C. Andersen som ---” bliver suppleret med prædikater, og disse processer understreger, at H.C. Andersen ikke er en absolut enhed, der kun kan betyde én ting og bruges på én måde. Han er og betyder det, mennesker gør ham til, når bestemte versioner af ham fremhæves på bekostning af andre mulige. H.C. Andersen som nationalsymbol. H.C. Andersen som dansk kulturarv. H.C. Andersen som eventyrdigter. H.C. Andersen som geni. H.C. Andersen som børneforfatter. H.C. Andersen som mønsterbryder, som seksuel afviger, som kongesøn, som forfængelig, som selvoptaget, som socialt akavet. Hver gang Andersen gøres til genstand for fortællinger, hver gang han suppleres med et prædikat, indlejres han i en afgrænset kontekst, hvor prædikatet fungerer som den prisme, han skal forstås igennem. Disse mere eller mindre midlertidige fastfrysninger af H.C. Andersen viser, at han opfattes som værd at fortælle historier om og igennem, og dermed opretholdes han som et dynamisk og tilpasningsdygtigt kulturelt objekt. Hvis ingen havde lyst til at fortælle historier om H.C. Andersen, ville han med tiden blive et statisk objekt i fare for at miste værdi, og opfattelserne af ham som værdifuld er afgørende for, at mennesker har lyst til at give ham videre til næste generation som kulturarv. Nogle fastfrysninger af Andersen kan imidlertid også blive så etablerede, at de synes unødvendige at sætte spørgsmålstejn ved. Og hvis ingen forholder sig kritisk til H.C. Andersens status, betydninger og værdi, vil han også med tiden blive statisk og findes uvigtig den dag, de etablerede fortællinger ikke længere harmonerer med aktuelle overbevisninger og værdisæt. Netop fordi Andersen er placeret så solidt i danskeres forestillinger om en fælles national identitet og kultur, er der ikke mange eksempler på forskning, som retter et kritisk blik mod, hvordan H.C. Andersen har opnået denne status som funktionelt symbol, hvad den indebærer, og hvordan den udtrykkes, eller hvilke udfordringer og potentialer der er forbundet med den. Denne bog sætter et kulturvidenskabeligt fokus på netop det ved at undersøge, hvordan det til forskellige tider er kommet til udtryk, når H.C. Andersen er blevet indlejret i kulturelle kontekster og tildelt betydning og værdi dér. Andersen er et dynamisk kulturelt objekt og viser sig hele tiden brugbar i nye sammenhænge. For at kunne tilgå ham som kulturanalytisk genstand og rette et kritisk blik mod, hvordan hegemoniske fortællinger om H.C. Andersen bliver til og

opretholdes, er det også i denne bogs fortælling om ham nødvendigt at fryse ham fast i en bestemt version; at forsyne ham med et prædikat, så han et øjeblik står stille som kulturanalytisk genstand. Denne kulturanalytiske fastfrysning af objektet foretages ikke med den hensigt at gøre H.C. Andersen statisk på sigt. Der er ikke en underliggende påstand om, at den præsenterede tilgang til Andersen skal være den eneste måde at betragte ham på, hverken i H.C. Andersen-forskningen generelt eller i kulturforskningen omkring Andersen. Men for at kunne undersøge, hvad der er på spil i de kulturelle processer, hvor H.C. Andersen gøres til noget bestemt frem for noget andet, er det nødvendigt at fuldføre sætningen ”H.C. Andersen som ---” med et prædikat, der er anvendeligt i analyser af Andersens kulturelle betydninger og funktioner. Denne bog præsenterer derfor et bud på, hvordan H.C. Andersen kan begribes og tilgås som et kulturelt ikon.

Ikon er et ord, der de seneste årtier har fået nye betydninger. Hvor ikoner oprindeligt refererede til religiøse træudskårne billeder, knyttes betegnelsen nu også til sekulære fænomener, mennesker, dyr, ting og begivenheder. I takt med den gennemgribende sekularisering af ikon-begrebet synes grænserne for, hvad man kan kalde et ikon, eller hvad der kan betegnes som ikonisk, at blive skubbet mere og mere. Det kommer for eksempel til udtryk i massemedier, som kæmper online om flest klik på deres overskrifter. Her er hensigten med overskriften ikke altid at beskrive artiklens indhold præcist, men i stedet at få læsere til at klikke på den og tilgå selve artiklen. For at få læsere til det bruges ord og betegnelser som lokkemad, og ikon/ikonisk falder tydeligvis inden for den kategori. ”Ikonisk fodboldspiller er død” skal få læsere til at tænke: ”Hvem kan det mon være?” og klikke på artiklen. Når jeg klikker på sådanne artikler, både som privatperson og forsker, er mine første tanker enten ”Ikon for hvad?” eller ”Hvordan ikon?” Det første spørgsmål drejer sig om ikonets eksistensberettigelse: Et ikon har en mere eller mindre direkte repræsentativ forbindelse til noget andet. Det er ikon for nogen eller noget og er dermed afhængigt af at blive set og tillagt betydning som ikon. Det andet spørgsmål er rettet mod ikonets relativitet. Der er ikke tale om en absolut, uforanderlig kategori, men om en position, der udelukkende kan opretholdes i kraft af en konsensus blandt (mange) mennesker.

I H.C. Andersen-forskningen har den ukritiske sekulære brug af ikon-begrebet også sneget sig ind. Flere forskere, jeg selv inklusive, har således betegnet H.C. Andersen som et kulturelt ikon (Bom 2014; 2015a; 2015b; Bom & Thomsen 2017; Bom, Bøggild & Frandsen 2019; Bøggild 2018; Stougaard-Nielsen 2019). Betegnelsen ledsages imidlertid ikke i nogen af tilfældene med videnskabelige overvejelser eller argumenter. "Ikonet Andersen" synes dermed også her at fungere som en form for clickbait. Betegnelsen bruges som et legitimerende afsæt for det, de enkelte forskere egentlig gerne vil fokusere på og argumentere for, og derfor forbliver spørgsmålene "Ikon for hvad?" og "Hvordan ikon?" ubesvarede. Disse to spørgsmål forudsætter desuden, at et andet ubesvaret spørgsmål allerede er besvaret: "Hvad er et kulturelt ikon?" Det er disse spørgsmål, jeg fokuserer på i denne bog.

Ikoniseringen af H.C. Andersen begyndte, længe før verden begyndte at tale om kulturelle ikoner. Allerede mens Andersen stadig levede, var kritikere, forfatterkolleger og anmeldere ivrige efter at give deres meninger om hans udgivelser til kende, og H.C. Andersen bidrog også til fortællingerne om både sig selv og sin kunst med et stigende fokus på udformning og indhold af den arv, som han forventede, at værkerne ville blive til i hans eftertid. Allerede i H.C. Andersens samtid var der således flere tegn på, at han en dag ville få en ophøjet status i menneskers bevidsthed. I det første århundrede var forskningen i H.C. Andersen koncentreret om både hans værker og hans biografi, indimellem i en mere eller mindre skøn sammenblanding. I løbet af det seneste årti er der imidlertid føjet en ekstra dimension til forskningen i H.C. Andersen, hvor kunstneren og hans værker betragtes som genstande for kulturforskning. Her er fokus på, hvad der gør sig gældende, når Andersen tildeles betydning af mennesker med forskellige værdisæt, livs- og verdenssyn. Hvad sker der med H.C. Andersen og hans værker i sådanne processer, og hvad fortæller processerne om de mennesker, der bruger ham? Dette nye kulturanalytiske fokus på H.C. Andersen aktiverer ham som et spejl for de mennesker, der bruger ham. Når de kigger sig i det spejl, der er H.C. Andersen, fortæller spejlbilledet aktuelle historier om, hvordan de ser verden, hvad de finder vigtigt og hvorfor. Det er sådanne historier, der bidrager til H.C. Andersens ikoniske værdi, status og potentiale, og det er dem, der er i centrum her: